

ETİK VE “ETİKLER”

İoanna KUÇURADİ (*)

‘Etik’ sözcüğü son on-on beş yılda moda oldu. *Etik* başlıklı kitabımı ilk yayımladığım 70’li yıllarda, etikle uğraşmak modası geçmiş bir iş sayılırdı. Oysa birbirimizle ilişkilerimizde her yapıp ettiğimizde, her kararımızda etik değer sorunları söz konusu.

Etığe ilginin canlanmasında çeşitli etkenler rol oynamıştır. Ne var ki, bugün moda olan, felsefenin bir alanı, bilgisel bir alan olarak etik değildir. Moda olan, “meslek etikleri” denilen etiklerdir. Bunların en eskileri bio-medikal etik veya bioetik ve basın etiğidir. Şu anda çeşitli meslekler ve hizmet alanları, kendi etiklerini geliştirme çabasında.

“Etik”le ilgili gördüğümüz yeni bir gelişme de, bütün kültürlerle saygı talebinin ve postmodernizmin norm sorunlarına relativist yaklaşımının -“her şey olur” (*anything goes*) ilkesinin- yarattığı kargaşa karşısında, bazı çevrelerde “evrensel bir etik” veya “evrenselleştirilebilir bir etik” ya da “global bir etik” geliştirme girişimleridir.

Etikle ilgili bu girişimlerde çeşitli epistemolojik tartışmalar dikkat çekiyor. Bu tartışmalar da, benim görebildiğim kadarıyla, etiği, bugün gündeme getiren ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde geliştirilmesine engel oluyor.

Bu nedenle, etik teriminin anlamca açıklığa kavuşturulması ve ‘etik’ sözcüğüne bugün yüklenen farklı kavramsal içeriklerin ayırdedilmesi, yalnızca etiğin teorik geliştirilmesinde ilk adım olarak değil, aynı zamanda özel, kamusal ve meslek yaşamımızda adım başında karşılaştığımız etik problemler karşısında doğru ya da değerli eylemde bulunabilmek için zorunlu görünüyor.

Bu ayrımları yapmak için, burada, ‘etik problem’ denilen çeşitli problemler arasındaki bazı epistemolojik ve ontolojik farkları göstermeye çalışacağım.

Bir anlamdaki “etik problemler”, felsefenin başlangıçlarından beri filozofların uğraştığı ana bir soru ya da problem demetini oluşturuyor: “erdem nedir?”, “adalet

nedir?” ve bunlara benzer birçok soru, Platon’un birçok dialoğunun ve Aristoteles’in *Nikomakhos’a Etikinin* merkezindeki konuları oluşturuyor.

Başka bir anlamdaki “etik problemler”, eylemde bulunmak zorunda olduğumuz günlük yaşamla -farkında olsak da, olmasak da- doğrudan doğruya ilgili olan problemlerdir.

Bu demektir ki, sizin, benim, günlük yaşamımızda ve meslek yaşamımızda her an karşılaştığımız ve eylemde bulunmak için şu veya bu şekilde çözmek zorunda olduğumuz etik problemler, bir filozofun ele aldığı ve cevap bulmaya çalıştığı etik problemlerden t ü r c e farklı problemlerdir: ilkleri, gerçek, bir defalık problemlerdir. Böyle bir problemle belirli bir kişi, belirli bir anda, belirli bir durumda karşılaşır; dolayısıyla ona verilen ve kişinin o durumdaki eylemini belirleyen cevap (belirli kişinin bulunduğu çözüm), yalnızca o belirli probleme verilen bir cevaptır. Bu sorunları çözenin reçetesi yoktur; cevabın her durumda bulunması gerekir. Oysa ikinci türden etik problemler genel, teorik problemlerdir. Onlara verilen cevap, felsefi bilgi oluşturur. Örneğin: “Doğru eylem nedir?” sorusu ile “Bu durumda benim ne yapmam doğru olur?” sorusu epistemolojik bakımdan farklı şeyler soruyor. İlk (felsefi) soruya bir cevap, eylemle ilgisinde ‘doğru’ teriminin kavramsallaştırılmasıdır; oysa ikinci soruya cevap vermek için, kişi, o belirli, gerçek, somut, tek durumda neyi yapması gerektiğini bulmak zorunda. Bunu da, eyleminin değeri için farklı sonuçlar yaratan, farklı şekillerde yapabilir: bir “doğru eylem” kavramına dayanarak yapabilir, kendisi için geçerli bir norma göre yapabilir, ya da sadece amacına nasıl ulaşacağını hesap ederek eylemde bulunabilir. Örneğin “başımı alıp gitmem gerek” diyebilir, ya da “kardeşimden durumu saklamam gerek” diyebilir. Görüldüğü gibi bu iki cevabın felsefeyle ilgisi yoktur. Bu son türden problemlere “ahlâksal problemler” de deniyor.

Ne var ki, çeşitli meslek etiklerinin şu anda uğraştığı “etik problemler”, daha önce sözünü ettiğim her iki türden etik problemlerden farklıdır. Meslek etiklerinin bugün peşinde oldukları ya da aradıkları şey, normlardır, ama özel türden normlar. Bu normların, söz

(*) Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Ankara

konusu mesleği icra edenlerin hepsinin ve her yerde kararlarını ve eylemlerini belirlemeleri bekleniyor. Yani aradıkları normlar, kişilerin, sahip oldukları dünya görüşlerinden, kültürlerinden, ideolojilerinden, dinlerinden bağımsız olarak uygulanmaları beklenen normlardır.

“Evrensel bir etik” veya “global bir etik” oluşturmaya çalışanlar da normlar peşindedirler. Aradıkları davranış normları da, üzerlerinde bir konsensüsün olabileceği normlardır. Ama aradıkları ya da öne sürdükleri bu normların epistemolojik özelliklerine hiç mi hiç dikkat etmiyorlar.

Bugün ‘etik’ adı altında karşımıza çıkan ahlâkların ve ahlâklılık bildirgelerinin ya da “meslek etiklerinin” de yaşamımızda önemli bir yeri vardır; ama felsefî bilgiyle oluşturuldukları ve değerlendirildikleri takdirde ve kendilerine özgü işlevleri bilindiği takdirde yaşamımızda yerleri vardır.

Şimdi, “etik problemler” ifadesinin anlamlarının bu açıklığa kavuşturulması ve bunları farklı çözümlerle, ‘etik’ sözcüğünün günümüzdeki tartışmalarda kullanıldığı üç ayrı ana anlamını ayırt etmeyi olanaklı kılyor. Şöyle:

a) ‘Etik’ sözcüğü bazen ahlâk anlamında, yani; belirli bir grupta, belirli bir zamanda, kişilerin birbirleriyle ilişkilerinde değerlendirmelerini ve eylemlerini belirlemeleri beklenen değerlendirme ve davranış normları sistemleri anlamında kullanılıyor. Bunlar yazılı olmayan norm sistemleri, ya da belirli bir zamanda, belirli bir kültürde neyin “iyi” neyin “kötü” olduğuna ilişkin norm sistemleri, dolayısıyla kişilerin genel olarak neleri yapmaları, neleri yapmama gerektiğini dile getiren değişik ve değişken norm sistemleridir. Bu ahlâk normlarını, etik değerlerle karıştırmamak gerekir -bugün karıştırıldığı gibi.-

Bu karıştırmayı ve onun günlük yaşamda yarattığı sonuçları önlemek için, bu yazılı olmayan norm sistemlerine “ahlâk normları” diyorum.

b) Başka bağlamlarda ‘etik’ sözcüğü, bir yazılı normlar bütünü, bir grup insanın belirli amaçlarla oluşturduğu norm bütünlüğü anlamında kullanılıyor. Böyle belgeler/kodlar, o amaç için türetilmiş normlardan ve/veya mevcut normlar arasından seçilmiş, konsensüsle kararlaştırılmış ve “evrensel” olarak geçerli kılınmak

istenen belgelerdir. Ne var ki, bu belgelerdeki normlar da çoğu zaman felsefî olarak değerlendirilmemiş normlar oluyor, dolayısıyla evrensel olabilecek ve olmayacak normlardan oluşuyor.

Meslek etikleri bağlamında ‘etik’ sözcüğü, ayrıca, böyle normlarla uğraşan araştırma alanları anlamında da kullanılıyor; örneğin biomedikal etik hem ilgili normlar bütünü, hem de bunlarla teknik olarak uğraşan alanı dile getirmek için kullanılıyor.

‘Etik’ sözcüğünün bu ikinci anlamı, meslek etikleri ve evrensel etik konularında yapılan tartışmaların gösterdiği gibi, bugün en yaygın olan anlamıdır.

Yaygın karıştırmalardan ve bu karıştırmaların kamu yaşamında ve yasadaki yarattığı sonuçlardan kaçınma olanağını sağlamak için, “evrensel” olduğu farz edilen bir tür yazılı norm kodlarına/bildirgelerine ahlâklılık bildirgeleri ya da kodları demeyi yeğliyorum. Normları nitelendirdiği zaman da ‘evrensellik’ten: bir normun dünya düzeyinde geçerli olmasını değil, onun bir epistemolojik-aksiolojik özelliğini, yani türetildiği ana öncüllerin bilgisel bakımdan bir özelliğini anlıyorum. Bu özelliklerinden dolayı bu tür normlar, bütün insanların (çoğu böyle davranmıyorsa da) başka insanlara nasıl muamele etmeleri ve bütün insanların nasıl muamele görmeleri gerektiğine ilişkin talepler getiren normlardır.

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi bu tür temel etik normlar getirme niyetiyle oluşturulmuştur, bu bakımdan da bir evrensel ahlâklılık bildirgesi -ya da “evrensel etik”- sayılabilir.

c) ‘Etik’ sözcüğü bir de, insansal bir fenomen olan etik fenomeni hakkında doğrulanabilir-yanlışlanabilir bilgi ortaya koyan ya da koyması beklenen felsefe dalını da dile getirmek için kullanılıyor -her ne kadar, yaygın bir anlayışa göre, bu felsefe dalı genellikle (ama Aristoteles’in *Nikomakhos’a Etikinde* ya da N. Hartmann’ın *Etiki* örneklerinde olduğu gibi her zaman değilse de) normatif bir dal sayılıyor olsa da ve bunun sonucu olarak bu felsefe dalına “normatif-deontolojik etik”, metaetik v.b. adlarla anılan çeşitli yaklaşımlar varsa da.-

Yine, açıklık sağlamak nedeniyle, isim olarak ‘etik’ sözcüğünü, yalnızca ilgili felsefe dalı için -etik fenomenini nesne edinen ve bir bütün olarak aydınlatan, insanlar arası ilişkilerde etik değer ve etik değerlerin bilgisini ortaya koyan felsefe dalı için- kullanmayı yeğliyorum. Etik değer ve etik değerlere ilişkin bu felsefî bilgi de, herhangi bir ahlâklılık bildirgesinin geliştirilmesi ve uygulanması için onsuz olamayacak bir koşul olduğu gibi, günlük yaşamda, belirli durumlarda insan onuruna zarar vermeden eylemde bulunabilmenin de ana koşuludur.

‘Ahlâklar’ dediğim, genellikle deneysel olarak (bir çeşit endüksiyonla) türetilen, yazılı olmayan norm sistemleri

-biraz önce sözünü ettiğim koşulları yerine getirdikleri takdirde- toplulukların kamusal yaşamının gerçeklik koşullarında kişilerin kendi yararlarını koruma olasılığını artırıyor.

Bugün 'etik' adı altında karşımıza çıkan ahlâkların ve ahlâklılık bildirelerinin ya da "meslek etiklerinin" de yaşamımızda önemli bir yeri vardır; ama felsefî bilgiyle oluşturuldukları ve değerlendirildikleri takdirde ve kendilerine özgü işlevleri bilindiği takdirde yaşamımızda yerleri vardır.

Etik değer koruyarak yaşayabilmek ve mesleğimizi etik değer koruyarak yapabilmek için, normlardan ziyade etik değer ve etik değerlerin felsefî bilgisine dayanan felsefî bir eğitime ihtiyaç vardır. Çünkü böyle bir eğitim, yüz yüze geldiğimiz durumlarda, insan onurunun nerede tehlikede olduğunu gören bir göz kazanmamıza yardımcı olabiliyor.

Yazılı olan bu evrensel ahlâklılık normları, diğer bazı yararları yanında, yasaların türetilmesinde önemlidir: Kişiler eylemde bulunmak zorunda oldukları, ama hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları durumlarda, kamu yaşamında -ulusal ve uluslararası düzeyde- insan onurunu koruma olasılığını artırıyor, ama insan onurunu korumayı kayıtsız şartsız güvence altına almıyor. Çünkü normlar, etik değer koruyucu kararlar almaya veya eylemde bulunmaya yetmiyor. Bunun nedeni de, eylemde bulunmak zorunda olduğumuz her durumun tek-eşsiz olmasıdır. Bir durumda bir norma uygun davranmak, ama etik bakımdan değersiz davranmak mümkündür. Kant'ın "ödevden dolayı" ve "ödeve uygun" davranmak ayrımı, iki kişinin görünüşte aynı davranışının, eylemler olarak değer farkını açıkça gösteriyor.

Kişiler, normlara uygun davranmaya zorlanabilirler, ama etik değer korumayı istemeye ve koruyarak eylemde bulunmaya zorlanamazlar. Buna karşılık, öyle eğitilebilirler ki, bazıları böyle bir istemeyi edinebilir ve yaşamlarında -bu arada da meslek yaşamlarında- böyle eylemlerde bulunabilmek için gerekli olan felsefî değer bilgisine donanabilir. Çünkü bu isteme ve bu bilgi, eylemde bulunulacak durumun bilgisine birlikte, belirli-gerçek bir durumda değer koruyarak -veya en az değer harcayarak- eylemde bulunabilmenin onlar-sız olunamayacak koşullarıdır.

Belirli bir durumda insan onurunu koruma olasılığını artıran bir evrensel ahlâklılık bildireğini ve bu arada "meslek etikleri" oluşturabilmenin asgarî koşullarına gelince; bunlar -benim görebildiğim kadarıyla-, felsefî etik değer bilgisi ve normlara ilişkin epistemolojik ve aksiolojik bilgidir. Şu andaki ilgili tartışmalar, böyle bilgilere -yani bir bütün olarak etik fenomeninin bilgisine- yeterince dayanıyor görünmüyorlar.

Etik değer koruyarak yaşayabilmek ve mesleğimizi etik değer koruyarak yapabilmek için, normlardan ziyade etik değer ve etik değerlerin felsefî bilgisine dayanan felsefî bir eğitime ihtiyaç vardır. Çünkü böyle bir eğitim, yüz yüze geldiğimiz durumlarda, insan onurunun nerede tehlikede olduğunu gören bir göz kazanmamıza yardımcı olabiliyor.

Platon'un diyaloglarındaki Sokrates'in "hiç kimse isteyerek kötü olmaz" kabulüne ve erdem ile erdemlerin bilgisine olan ihtiyacı ısrarla vurgulamasına daha çok kulak vermemiz yararlı olur. Bu da, genel olarak eğitimde ve meslekî eğitimde felsefî etik eğitime daha önemli bir yer vermemiz gerektiği anlamına geliyor.